

Nagy Péter

Az elizabethi református egyház élete¹

1. Bevezetés

A nagy kivándorlás éveiben tömegek vándoroltak Dél- és Kelet-Európából az Amerikai Egyesült Államokba.² Az Osztrák–Magyar Monarchia különböző területeiről 1861 és 1913 közötti években csaknem négymillió bevándorlót regisztráltak az USA hatóságai.³

Az Amerikai Egyesült Államok keleti parti államaiban a magyarországi, és ezen belül a magyar ajkú lakosság mértéke jelentős mértékben megnőtt. New Jersey államban 1920-ra a magyar anyanyelvű népesség a 25 000 és a 100 000 közötti lakóval rendelkező városok között négyben is meghaladta az 1000 főt: New Brunswickban 5278, Perth Amboyban 4399, Passaicban 4164 magyar élt, míg Elizabethben mintegy 1982 fős magyar közösség alakult ki.⁴

A viszonylag rövid idő alatt megnőtt magyar lakosságban kialakult az az igény, hogy a saját, óhazai vallásukat felekezeti rendjüknek megfelelően

¹ A tanulmány angol verziója: NAGY, Péter: The Path of the Reformed Church in Elizabeth, in: *Studia Universitatis Babeş–Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* 69(Supplement 1/2024), 209–232.

² BALOGH Balázs: Vázlat a magyarországi migrációs folyamatokról (Áttekintés a migránshulámmot megelőző száz esztendőről), in: TURAI Tünde (szerk.): *Hármas határok néprajzi értelmezésben: An Ethnographic Interpretation of Tri-Border Areas*, Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 2015, 26; PUSKÁS Julianna: Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században, in: *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* 2(1991/4), 23–26.

³ PUSKÁS: i. m., 23–26.

⁴ PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982, 497.

gyakorolják, ezért az egyházi szerveződés már az 19. század második felében megkezdődött.⁵

1904-ben Amerikai Magyar Református Egyházmegye néven, közvetlenül a Dunamelléki Egyházkerület fennhatósága alatt új egyházmegye alakult. A magyarországi egyház sikerei ellenére sem tudta valamennyi magyar református közösséget az Egyesült Államokban fennhatósága alá gyűjteni. Főként azok a gyülekezetek zárkóztak el a csatlakozástól, amelyek már előrébb tartottak a beilleszkedésben. Az USA-ban szolgáló lelkészek egy része egzisztenciális okokból sem állt a kezdeményezés mellé, főként azok, akik képzettségüket nem Magyarországon szerezték, és féltették az állásukat a magyarországi egyház fennhatóságától. Ezek közül a lelkészek közül jelentős számban szolgáltak a Presbyterian Church in the United States of America (PCUSA) vagy más egyesült államokbeli protestáns egyház fennhatósága alatt.⁶ Ez azt eredményezte, hogy több protestáns közösség is működött párhuzamosan, amely nem kedvezett a református magyarság együtt maradásának. Ehhez az is hozzájárult, hogy a különböző felekezetek versengtek egymással, amely sok esetben az egyházszakadásokhoz, ún. „ellenegházak” szervezéséhez is vezetett.⁷

A jelen tanulmány tárgyát képező elizabethi közösség a PCUSA-n belül működött, amely a 20. század első felében meghatározó volt New Jerseyben. 1920-ban ennek a felekezetnek a keretei között New Jersey államban hat gyülekezet is működött (Alpha, Elizabeth-Bayonne, Caldwell, Wharton, New Brunswick, Middletown),⁸ ez a szám azonban 1941-re tovább nőtt (Alpha, Bayonne-Jersey City, Caldwell, Elizabeth, Franklin, New Brunswick, Newark, Wharton). Ez azt is jelenti, hogy a legnagyobb New Jersey-beli magyarlakta települések szinte mindegyikében volt presbiteriánus kötődésű közösség.

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy az elizabethi református gyülekezetnek az American Hungarian Foundation levéltárában fennmaradt jegyzőkönyvei és irathagyatéka alapján felvázolja a közösség történetének

⁵ KOMJÁTHY: *A kitértorgott egyház*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1984, 7–38. A bevándorlás ütemével, az arra adott állami válasszal, és ezek hatásával több kutatás is foglalkozott. Lásd: PUSKÁS: *Kivándorló magyarok*, 313–315; FRANK TIBOR: *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York 1919–1945*, Budapest, Gondolat, 2012, 145–145; VÁRDY Béla – VÁRDY HUSZÁR Ágnes: *Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarság élete és az óhaza*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2005, 180–194.

⁶ PUSKÁS: i. m., 265–268.

⁷ Uo., 279.

⁸ Uo., 544. 1941-re ez a szám eggyel nőtt. Uo., 549.

főbb csomópontjait, jogi és társadalmi kihívásait és az azokra a gyülekezet által adott válaszokat.⁹

2. Az elizabethi református egyház kihívásai és stratégiái

2.1. A közösség születése

Az elizabethi magyar református gyülekezet megszervezésére több kísérlet is történt. A település magyar ajkú reformátusai számára 1908-ban Csépe István woodbridge-i lelkész tartott istentiszteleteket, a kezdeményezés azonban nem vezetett sikerre. 1911 tavaszán Nánássy Lajos Perth Amboy-i lelkész kezdte meg az egyház szervezését, mivel azonban nem tudott egyszerre két gyülekezetet is szolgálni, ezért öt hónapot követően megszakította az elizabethi szolgálatot. A következő két évet illetően gyülekezetszervezési kísérlet nem ismert.

Végül Tóth Mihály bloomfieldi teológus szervezte egyházzá az elizabethi református magyarokat. Az első istentiszteletre 1913. szeptember 28-án került sor összesen 32 fő (24 férfi és 8 nő) részvételével. Az ezt követő gyűlésen hivatalosan is megalapították a gyülekezetet. Decemberben a már 65 főre duzzadt közösség kérvényt intézett a PCUSA egyházmegyéjéhez a felvételüket illetően. 1914 februárjában már 153 tagú gyülekezet nemcsak a magyar, hanem az amerikai lakosság között is támogatókra talált.¹⁰

Az egyházmegye 1914. május 21-én ünnepélyes istentisztelet keretében felvette a gyülekezetet az elizabethi Presbiterium-be, így az egyház a PCUSA tagja lett.

Ezzel párhuzamosan meg kellett oldani azt a problémát is, hogy az újonnan alakult gyülekezetnek nem volt saját épülete, tere a vallási és közösségi események megtartására. Kezdetben az istentiszteleteket a német presbiteriánus templom iskolahelyiségében tartották, bérleti díjat nem kellett fizetni. Amikor ez kiderült, a német gyülekezet a német lelkészt és a magyar gyülekezetet is menesztette, végül egy másik iskolának szánt kisebb épületet

⁹ BALOGH Balázs: A magyar bevándorlók néprajzi kutatása amerikai archívumokban, in: JAKAB Albert Zsolt – VAJDA András (szerk.): *Örökség, archívum és reprezentáció*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2017, 29–40.

¹⁰ UJLAKY János: Magyar Református Egyházak Amerikában, in: *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja* 15(1914/6), 12; BOGÁR Károly: *Az Elizabethi Magyar Egyesült Református Egyház Emlék Albuma az 50 éves évforduló alkalmából*, Elizabeth, N. J. 1963, 5–7.

bocsátottak a rendelkezésükre. A New Point Road és a Magnolia Avenue sarkán elhelyezkedő Goodwill Chapel 1914-ben vásárolták meg. Nem sokkal ezután megkezdődött a vasárnapi iskolai oktatás, és megalakult a nőegylet.¹¹

Az első évtized legfontosabb feladata a közösség megszilárdítása volt, ami fent jelzett felekezeti sokszínűség, a bevándorlás ütemének az USA törvényhozása általi korlátozása és a bevándorlók anyagi helyzete miatt fáradságos munkának bizonyult. Az első igazán nagy krízis 1917-ben érte a gyülekezetet, amikor októberben a lelkész, Tóth Mihály beadta a lemondását, az ezt követő időszakban még az is felvetődött, hogy eladják a templom épületét, megpecsételve ezzel a gyülekezet sorsát. Ezt az ötletet végül egy évvel később, 1920-ban elvetették, a gyülekezet pedig lassú növekedésnek indult.

2.2. Adalékok az elizabethi református egyház identitásához

Puskás Julianna szerint az etnikai tradíciókat először és leggyorsabb ütemben a presbiteriánus egyház keretei között működő egyházi közösségek kezdték elhanyagolni. A Presbyterian Church az asszimilációt erőteljesebben sürgette, mint a többi egyház. Kezdetől fogva idegenkedett a Magyarországon képzett lelkészek alkalmazásától, ezért saját papi szemináriumokat hozott létre, amelyek fontos szerepet játszottak az asszimiláció megvalósításában is.

Komjáthy Aladár kevéssé a presbiteriánus egyház specifikumának, mint inkább általános társadalom- és egyházpolitikai szemléletnek tartotta az erős asszimilációs törekvéseket. Komjáthy szerint a huszadik század elejére az egyházi politika fontos eleme lett, hogy a bevándorlókat „meg kell evangelizálni”, mert ha nem, az Amerika romlásához vezet. „Az amerikanizáció = evangelizáció formula ekkor általános tanítás volt minden amerikai protestáns felekezetben.”¹²

1914. április 19-én indult el az egyházban a vasárnapi iskola, ahova egy évvel később már 68 gyerek járt.¹³ Emellett júliusra és augusztusra mindennapos magyar iskolát szerveztek. „59 gyermek tanulta iskolánkban a magyarírást-olvasást és Magyarország történetét és földrajzát. 59 magyar nemzetiségre nézve elveszni készülő gyermek lelkében kezdtük meg a mentési munkálatokat, oltottuk bele a magyar faj s nemzetiségi szeretetet, hogy így a helyett, hogy megvetné, büszke legyen arra a népre, melyhez édes

¹¹ UJLAKY: i. m., 12.

¹² KOMJÁTHY: i. m., 56.

¹³ BOGÁR: i. m., 9.

szülei tartoznak.” Augusztus 30-án 50 gyermek vizsgázott le sikeresen.¹⁴ Idővel a vasárnapi iskolába járó gyermekek száma 40–50 főre növekedett, az összes beiratkozottak száma pedig 82-re emelkedett, de „a hagyományos magyar nemtörődömség következtében bizony ennek a számnak csak körülbelül fele járt el rendesen”.¹⁵

Az 1920-as évek végétől kezdve az USA-ban született második generációs gyermekeknek lazult a kapcsolata a magyar gyökerekkel és identitással, a szülők intézményeit, egyleteit, egyházait egyre kevésbé látogatták. A generációk közötti vitás kérdések egyike volt az egyházi szertartásokon használt nyelv megváltoztatása is, mivel az 1930-as évek második felétől a magyar nyelv fenntartásának erőltetése helyett a hangsúly a magyar kultúra ismerete lett. Egyre inkább elfogadott lett, hogy az anyanyelv az angol.¹⁶

Az elizabethi egyház által 1947-ben megalkotott és elfogadott új szabályzat azonban – ezt a folyamatot ellensúlyozandó – rögzítette, hogy az egyház hivatalos nyelve a magyar, az angolt pedig csak a különböző egyházi és világi hatóságokkal való érintkezés esetére tartják fenn, használni csak a szükséges mértékben fogják, és csupán helyettesítésre szolgált.¹⁷

Az angol istentiszteletek ötlete 1949-ben merült fel először a fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint. Ekkor az egyik presbiter, Erdődy István indítványozta, hogy minden hónap utolsó vasárnapján tartsanak istentiszteleteket.¹⁸ Ezzel majdnem egy időben az új generáció nyelvismerete is problémaként vetődött fel. A gyülekezet egyik tagja a jegyzőkönyv szerint szóvá is tette, hogy sok magyar küldte a gyermekét angol templomba, mivel azok már nem tudnak magyarul, pedig az elizabethi egyházban még arra is lenne alkalmuk, hogy elsajátítsák a magyar nyelvet. Egy másikuk pedig azt sérelmezte, hogy Magyarországon, ahol a vallás gyakorlása korlátozva van, az emberek rendesen járnak templomba, Amerikában pedig, ahol szabad a vallásgyakorlás, nem akarnak templomba járni az emberek.¹⁹

¹⁴ Uo., 11.

¹⁵ Uo., 13.

¹⁶ Puskás Julianna – Kovács Ábrahám: A magyarországi bevándorlók sajátos társadalmi helyzete és a letelepedés kérdései, in: uők.: *Amerikai magyar református lelkeszek életútja adattári rendszerben 1891–2000*, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017. 20–21.

¹⁷ *Az Elizabethi Ev. Református Egyház Jegyző Könyve 1932. április 3-tól 1951. január 28-ig* (a továbbiakban: Jegyzőkönyv), 208, Archive of the American Hungarian Foundation, III. 5. Presbyterian. Elizabeth NJ Hungarian Presbyterian Church.

¹⁸ Uo., 256.278.

¹⁹ Uo., 295–296.

A PCUSA bekapcsolódásával megszakadt a magyar reformátusok egyházi szervezkedésének egysége. Elkezdődött az amerikai missziós egyházak egymás közötti rivalizálása.²⁰

Az egyházi közösségek tagjai a szervezeti hovatartozás jelentőségét nem vagy csak kevéssé értették, illetve tartották fontosnak. Az erős hazai kötődés miatt az volt számukra a fontos, hogy egyházi közösségek változatlan formában tartsák fenn a magyarországi egyházi szokásokat, liturgiát. Bármelyik felekezethez tartozó paptól igyekeztek ezt megkövetelni. Ennek érdekében több egyház a szabályzatában is rögzítette, hogy a lelkész köteles az istentiszteletet a magyarországi szokások szerint vezetni.²¹

Az elizabethi gyülekezet életében az első feszültség rögtön a megalapítást követő évben bekövetkezett. Nem tudni pontosan, hogy mi történt, de az alábbi mondat nagyon beszédes: „Fájdalommal bár, de megemlítjük, hadd vegyen tudomást róla az utókor is, hogy az elmúlt év folyamán egyházunk tagjai közül sikerült egy párat eltántorítani a gyűlölet vallása követőinek, azonban a Krisztusban vetett hitünk és reménységünk szerint talán nem örökre”.²²

1952-ben megismétlődött az 1915-ös eset, „újra ránk feküdt a régi turáni átok”.²³ A gyülekezet néhány tagja a közelben a Független Egyház²⁴ fennhatósága alatt új egyházat próbált meg szervezni.²⁵

A presbiteriánus egyházhoz való kötődés sem volt egyenletes. Az 1920-as évekre vonatkozó visszaemlékezésben azt láthatjuk, hogy az elizabethi magyar református közösség távolodik az anyaegyházától, 1920-ban az is felmerült kérdésként, hogy egyáltalán akarnak-e a presbiteriánus egyház fennhatósága alatt maradni. A vita részleteit nem ismerjük, de az eredmény egyértelmű, a gyülekezet maradás mellett döntött.²⁶

A tíz évvel későbbi jegyzőkönyvek alapján azonban már arra következtethetünk, hogy a korábbi kulturális önállóság mértéke csökkent. Az egyház 1932. április 3-án tartott rendes évi tisztújító közgyűlése úgy határozott, hogy

²⁰ PUSKÁS: i. m., 260.

²¹ Uo., 269.

²² BOGÁR: i. m., 13.

²³ Uo., 23.

²⁴ A Független Amerikai Magyar Református Egyházat 1924. december 9-én alapították. A duquesnei, Perth Amboy-i, mckeesporti, detroiti, donorai és cartereti egyházak lélkészi és világi képviselőiből alakult első alkotmányozó gyűlés mondotta ki a Független Amerikai Magyar Református Egyház magalakulását.

²⁵ Uo., 23.

²⁶ Uo., 17.

a „Presbyteriánus Egyház szabályait használva, az egyházi újév április elsején kezdődik, és március utóján végződik”.²⁷ A kifejezetten jó kapcsolatra enged következtetni az a bejegyzés, miszerint 1932-ben a gondnok és az al gondnok részt vettek az „angol egyházgyűlés”-en, és nagy dicséretben részesültek: „íly karban az egyház még nem volt, mióta a magyarok kezébe került”.²⁸

Három évvel később pedig pont a lelkész, György Árpád volt az, aki az elizabethi egyház 1935. október 2-i rendes havi gyűlésén bejelentette, hogy az istentiszteletek új rendjét megváltoztatta az óhazai mód szerint, ezt pedig a jelenlévők támogatták is.²⁹ Ugyancsak ő néhány évvel később indítványozta, hogy mivel 1941. november 30-án az óhazai konvent lelkésze Perth Amboyban tart igehirdetést, hogy részt tudjanak venni, tegyék át a saját istentiszteletük időpontját.³⁰

2.3. Az egyházszervezet alulnézetből

1947-ben az elizabethi egyház egy új szervezeti szabályzatot alkotott meg, amely nagy segítséget jelent a belső szervezet, és az egyházra vonatkozó jogi rétegek meghatározásánál, mivel a korábbi szabályzatok egyelőre nem ismertek.³¹ „Egyházunk közjogilag a Presbyterian Church in the United States of America szerves tagja, s abban az Elizabeth Presbytery alkotó része, és annak törvényei, szabályzata és rendtartása szerint kormányzandó.” A szabályzat részletesen kitért az egyháztagságra is. Ennek azért is van nagy jelentősége, mert az ilyen részletes helyi szabályozás azt is jelenti, hogy az elizabethi magyar református egyháznak a presbiteriánus egyházon belül is sok szempontból nagy autonómiája volt. Az egyház tagja az a megkeresztelt és konfirmált személy lehetett, aki betöltötte életének 16. évét, a belépési nyilatkozatot aláírta, az egyház szabályait elfogadta, és keresztyénhez méltó, kifogástalan, istenes életet folytatott. A tagok adakozási kötelezettségei között egy minimumot is meghatároztak.³² Ennek azért is nagy jelentősége volt, mivel – ahogyan később részletesen is tárgyalni fogom – a gyülekezeteknek alapvetően maguknak kellett a működéshez szükséges tőkét előteremteni, a gyülekezet tagjai finanszírozták a felújításokat, beruházásokat és a programokat is.

²⁷ Jegyzőkönyv, I.

²⁸ Uo., 13.

²⁹ Uo., 59.

³⁰ Uo., 131.

³¹ Teljes címe: Az Elizabethi, N. J. Magyar Presbyteriánus Egyház Szervezeti Szabályzata.

³² Jegyzőkönyv, 208.

Minden házaspárnak vagy önálló keresettel bíró férfinak, illetve nőnek havonta egy dollárt, konfirmált, de még nem kereső tagoknak havi 50 centet kellett fizetnie legalább. Hangsúlyos volt az egyházfinanszírozás szempontjából az adakozás is. Az erre való felhívás szervezett keretek között zajlott. A szabályzat szerint minden hónapban, de legalább negyedévente tagok meglátogatása volt erre az alkalom. Az egyházszabályzat a pártolótagok intézményét is ismerte, ami úgy lehetett valaki, ha évi legalább 12 dollárt fizetett be az egyházkasszába.³³ Az, aki nem teljesítette a tagsággal együtt járó kötelezettségeket, csak pártoló tag lehetett.

A legfőbb döntéshozó szerv a közgyűlés, míg az operatív feladatokat az egyhátanács látta el. Az egyhátanács az egyház kormányzati jogát az egyháztanácsi gyűléseken, a gyülekezet pedig az évi közgyűléseken gyakorolta. Az egyházközségi gyűlésnek teljesjogú tagja lehetett minden rendes egyháztag, de jogaitat mindegyikük csakis személyesen gyakorolhatta.

Egyházközségi gyűlést legalább évente egyszer tartani kellett. Jelentős mozgástérbeli szűkítést jelentett, hogy a tárgyai között nem szerepelhet semmi, amit korábban az egyháztanácsi gyűlés már nem tárgyalt volna. Döntései ellen az egyházmegyénel lehetett fellebbezni.³⁴

A lelkészen kívül fontos tisztséget töltött még be az egyház gondnoka, akit a lelkészhez hasonlóan a közgyűlés választott. További tisztség volt még a jegyző, a pénztáros és az ellenőr. Az egyháztanács elnöke és vezetője az egyházközség megválasztott lelkipásztora volt, akadályoztatása esetén a gondnok helyettesítette. Távollétükben nem lehetett gyűlést tartani.

Az egyháztanács tagjai különböző bizottságokban (például sáfársági bizottság, nevelésügyi bizottság) végezték a mindennapi munkájukat.³⁵

Az egyház tisztviselőinek jog és hatáskörét a közegeház alkotmányának vonatkozó részei szabályozták.³⁶

Hosszú időn keresztül kérdéses volt a Garwoodban lévő református családok sorsa is. 1935-ben az elizabethi egyház lelkésze újból nekilátott a református közösség megszervezéséhez,³⁷ ahol kéthetente tartott istentiszteleteket. A gyülekezet működése az évek alatt megszilárdult, és mind anyagi, mind pedig a tagok számát tekintve gyarapodásnak indult. Ezért az egyháztanács 1944. június 29-i ülésén döntött úgy, hogy javasolja

³³ Uo., 209.

³⁴ Uo., 211.

³⁵ Uo., 212–213.

³⁶ Uo., 214.

³⁷ UJLAKY: i. m., 12; BOGÁR: i. m., 19.

a garwoodi gyülekezetet hivatalosan is felvenni az elizabethi egyház misziós gyülekezetének, és ezt az egyházmegye és a belmissziói tanács elé terjesztették.³⁸

2.4. Kihívások és útkeresések a gyülekezeti életben

A jegyzőkönyv kezdetekor a gyülekezet jelentős problémákkal küzdött. Kevés tagja volt, valamint az anyagi helyzete is nehézkes volt.

A gyülekezet nagyságát nem lehet pontosan meghatározni, számadatok, statisztikák híján jobbra csak szétszórt adatokat vizsgálhatunk, illetve következtetni tudunk. A megalakulás éveiben jellemző, korábban említett gyors növekedést sokszor hullámvölgy követte, amelynek okát nem feltétlenül a gyülekezeten belül kell keresni. Az egyes belső vagy felekezetek közötti vitákon túl az általános társadalmi tényezők, úgy, mint az asszimiláció, a belső migráció, illetve a külső migráció csökkenése, illetve etnikai változása is jelentős részben hatottak, és kényszerítették a fennmaradásért küzdő gyülekezeteket új stratégia kialakítására.

Az 1938-as évet illetően megjegyezték, hogy jelentős növekedést hozott, de számadatok hiányában csak a tisztújítás jegyzőkönyvéből lehet erre következtetni.³⁹ 1949-ben pedig egy nagyobb pénzgyűjtési kampányt indítottak, a gyülekezethez kapcsolódó családok számát ekkor 115 körülire becsülték.⁴⁰ A két évvel korábban elfogadott szabályzat is, különösen az egyháztanácson belüli számos bizottság is arra enged következtetni, hogy a gyülekezet gerincét több, igen aktív család jelentette.

Az elizabethi gyülekezet életében kulcsfontosságúak voltak a különböző egyletek, körök, amelyek nélkülözhetetlenek voltak a közösségi programok, a hitéleten túli kulturális élet mozgásban tartásában, és a működéshez szükséges finansziális alap megteremtésében.

1914 augusztusában alakult meg a Női Egylet, amelynek fő célja, az egyház anyagi és erkölcsi támogatása lett.⁴¹ A Női Egylet önálló működése az első időszakban nem tudott megszilárdulni, 1915-ben helyette egy Férfi és Női Társalgó Egylet alakult. 1916-ban tartották az első konfirmációt, 10 gyerek jelentkezett, ebből 7 fő konfirmált sikeresen. Belőlük alakult az első bibliai osztály.⁴² Az 1920-as években többször is próbálkoztak a különböző

³⁸ Jegyzőkönyv, 135.141.152.171.

³⁹ Uo., 85.98.

⁴⁰ Uo., 276.

⁴¹ BOGÁR: i. m., 11.

⁴² Uo., 15.

csoportok kialakításával, fenntartásával. A nőegyletet végül 1927-ben alapították meg, amely rendkívül fontos szerepet játszott a gyülekezeti életben. Az egyesület tagságát nem korlátozta semmiféle felekezeti szabály, „Tagja lehet minden magyar ajkú nő vallás- és korkülönbség nélkül, ki az alapszabályban foglaltakkal elvben megegyezik, azokat magáévá teszi és megtartja”.⁴³ Ez lett az egyház legerősebb és leglelkesebb anyagi támogatója. Az egyház hathatós támogatása mellett a nőegylet alapszabályának fontos része volt a híveinek kulturális fejlődése is, ezért minden évben egy kirándulást is rendeztek, valamint telente számos társas összejövetelt is szerveztek.⁴⁴

A különböző egyletek nemcsak szervezéssel, hanem anyagilag is támogatták az egyházat. 1943. december 5-én az egyház rendes havi gyűlésén jegyzőkönyvileg mondtak köszönetet a nőegyletnek és az ifjúsági körnek, amelyek 50–50 dollárt adományoztak.⁴⁵

Az éppen 20 éves jubileumát ünneplő nőegyletnek egy jegyzet szerint 1947-ben 69 tagja volt, akiknek a jelentős része havi tagdíjat is fizetett.⁴⁶ Tevékenységüket jól bemutatja az alábbi leírás is: „Ebből az alkalomból Nőegyletünk újrafestette templomunkat. A szószéki emelvényt átépítette, a templom padlóját új szőnyeggel vonta be, s a szószék és úrasztala részére új pirosbársony terítőket készíttetett.”⁴⁷ Ezen kívül a Nőegylet bevezette a haláleseti illetékeket a tagjai részére, és azt annyi dollárban állapította meg, ahány tagja van az egyesületnek.

Ugyanennél az ünnepi készülődésnél egy másik kör tevékenységét is feljegyezték. Az Ifjú Házasok Köre kifestette az iskolatermet és az alsó termet, máskor pedig egyéni úrvacsorai poharakat adományozott. A munkából kivette a részét az ifjúsági kör is, a külső „csinosítást” végezte el saját költségén, valamint újrafestette az egyházat körülvevő vaskerítést.⁴⁸ Az 1940-es évek végén a gyülekezetben még énekkar is alakult.

A gyülekezet élénk társadalmi életet élt. Már az első, 1913-as karácsonyi ünnepség is emlékezetes volt, mivel a gyülekezet tagjain túl megjelentek

⁴³ *Az Elizabeth, N. J. Magyar Egyesült Presbiteriánus Egyház Nőegyletének Emlékalbuma 1920–1962*, Elizabeth, N. J., 1962, 1.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Jegyzőkönyv, 44.

⁴⁶ *Az Elizabeth, N. J. Magyar Református Egyház nőegylet Bs. És Temetkezési Könyve*, 1–6, Archive of the American Hungarian Foundation, III. 5. Presbyterian. Elizabeth NJ Hungarian Presbyterian Church.

⁴⁷ BOGÁR: i. m., 21.

⁴⁸ Uo.

az amerikai támogatók is, valamint képviseltette magát a legtöbb elizabethi magyar egyesület is, élükön az Első Magyar Dalárdával.⁴⁹

Minden közösség programokat szervezett saját magának, illetve a gyülekezet egészének is. A fiatalok ifjúsági konferencián vettek részt,⁵⁰ színi előadást szerveztek,⁵¹ vasárnapi és nyári iskolába is járhattak, de volt olyan fellépés, ahol az ifjúsági zenekar is megmutathatta a tudását, de nyári táborozáson is a tervezett programok között szerepelt.⁵² 1931-ben a gyülekezet egyik tagja még egy színpadot is épít, ami lehetővé teszi színi előadások tartását.⁵³

Jellemző és igen kedvelt közös időtöltést jelentettek a piknikiek, templomi kártyapartik⁵⁴ és téli időszakokban a bingóestek is. Moziestet is tartottak, ahol részben a helyben felvett vagy angol presbiteriánus gyülekezetek istentiszteleteit is megnézhették.⁵⁵

Ünnepeik között megtalálhatjuk az amerikai eredetű anyák napját,⁵⁶ de a nőegylet szervezett a magyar hagyományokra visszavezethető szüreti bálakat is.⁵⁷ Megemlékezéseket tartottak a magyar nemzeti ünnepeken is, így ünnepelték az államalapítást augusztus 20-án,⁵⁸ de megemlékeztek az 1848-as forradalom és szabadságharcról március 15-én és október 6-án.⁵⁹ Idővel azonban a jegyzőkönyv az amerikai ünnepekre való készülődést is megörökítette, így a hálaadás ünnepe is egyre elterjedtebbé vált a magyar református közösségekben.

Aktív kapcsolatokat ápoltak a környező gyülekezetekkel is, részt vettek a Perth Amboy-i Kálvin János Egyház rendezvényein,⁶⁰ a trentoni református napokon, Perth Amboy-i presbiteri konferencián⁶¹ vagy a Református Magyar Napon⁶² és még számos, a környező gyülekezetek által szervezett programokon.

⁴⁹ Uo., 7.

⁵⁰ Jegyzőkönyv, 94.

⁵¹ Uo., 42.

⁵² Uo., 68.

⁵³ BOGÁR: i. m., 19.

⁵⁴ Jegyzőkönyv, 65.

⁵⁵ Uo., 107.

⁵⁶ Uo., 68.

⁵⁷ Uo., 42.

⁵⁸ Uo., 70.

⁵⁹ Uo., 116.

⁶⁰ Uo., 29.

⁶¹ Uo., 87.

⁶² Uo., 67.

A programok mellett hangsúlyos volt a meglévő ingatlanok állagmegóvása, fejlesztése és új ingatlan vásárlása is.

1940. augusztus 18-án megbeszélés tárgyát képezte az egyházi ingatlanok rossz állapota. Az ezt követő évek legtöbb anyagi forrást és emberi energiát felemészítő tevékenységét a templom és a kapcsolódó épületek renoválása jelentette.⁶³

1940 októberében a Clover Leaf Memorial Park temető vezetőivel tárgyaltak az elizabethi, a Perth Amboy-i és a woodbridge-i egyház képviselői. A terv az volt, hogy egy olyan részt alakítsanak ki a temetőben, ahova a magyarok tudnak majd temetkezni.⁶⁴ Az irategyütteshez tartozó különálló, a lelkész által a gyülekezet híveinek írt levélből kiderül, hogy végül 1954-ben fogadta el az elizabethi gyülekezet presbitériuma, hogy a temetőben külön, sövényvel leválasztott részt alakítsanak ki arra, hogy a gyülekezet tagjai oda temetkezzenek.⁶⁵

1944 novemberében került sor a régóta áhított lelkészlakás megvásárlása. Óriási esemény volt a gyülekezet életében, amikor a város egyik legszebb részén, a 23 Highland Avenue alatt megvásároltak egy családi házat lelkészlakásnak. A 8500 dollár árból 5500 dollárt azonnal ki tudtak fizetni, amelyből az egyház pénztára 1000 dollárt fizetett ki, míg a nőegylet ugyanennyit tett hozzá, valamint 3500 dollárt gyűjtés útján adtak össze az egyház támogatói és hívei.⁶⁶

Az egyház finanszírozásának kérdése kulcsfontosságú volt a gyülekezet fennmaradásához, mivel az állam és az egyház elválasztásának elve alapján állami támogatást nem kaptak az egyházak.

Számos olyan módszert alakított ki az elizabethi gyülekezet is, amellyel a költségeket, így a lelkész fizetését, az épület vásárlását, majd fenntartását, később a parókia megvásárlását és fenntartását, valamint az egyes programok költségeit fedezni tudta.

Az épületet gyakran kiadták más gyülekezetek számára. 1934-ig egy portugál gyülekezet bérelte időnként a templomot,⁶⁷ 1935-ben pedig a pünkösdi egyház kötött szerződést a gyülekezettel,⁶⁸ ami alapján évtizedekig használták a templomot vasárnaponként istentisztelet tartására.⁶⁹

⁶³ Uo., 115.

⁶⁴ Uo., 118.

⁶⁵ *Szathmáry Bertalan levele, 1953. április 28.*, Archive of the American Hungarian Foundation, III. 5. Presbyterian. Elizabeth NJ Hungarian Presbyterian Church.

⁶⁶ BOGÁR: i. m., 19.; Jegyzőkönyv, 176–177.

⁶⁷ Jegyzőkönyv, 40.

⁶⁸ Uo., 48–49.

⁶⁹ BOGÁR: i. m., 19.

1933-ban a lelkész bevezette a borítékrendszert azzal a céllal, hogy az egyháztagok rendszeresen adakozzanak.⁷⁰

György Árpád új díjszabás kialakítását kezdeményezte, amely szerint a nem egyháztagok számára a lelkészi szolgálatot igénybe vevő hivatalos díja templomon kívüli temetés esetén 15 dollár, amelyből 5 dollár az egyházé. A templom használatával történő temetés esetén a díj 25 dollár lett, amelyből 10 dollár illette a gyülekezetet. Az esküvő templomon kívül 15, míg templomhasználattal 10 dollárba került, a keresztelés ára pedig 7 dollár 50 cent lett. Ha a templomot igénybe akarták venni, de nem akartak perselyezést, akkor 5 dollárt kellett fizetni az egyházpénztárnoknak.⁷¹

Az 1947-es egyházszervezeti szabályzat egyházi szolgáltatások díjazását pontosította. Az egyházak tagjainak a rendes istentisztelet keretében történő keresztelés 5 dollár, míg külön alkalom keretei közötti 10 dollárba került. Az esketésért 15 dollárt kellett fizetni.⁷² A halottasháznál, templomban és temetői szolgálattal egybekötött temetés 25 dollárba került,⁷³ a csak halottas háznál és temetőben tartott búcsúszertartás esetén a díj 15 dollár volt. Nem egyháztagok számára a díjszabás kétszeresét kellett fizetni. Stb.⁷⁴

A szabályzat nemcsak díjakat, hanem az adakozás módját és fajtáit is részletesen szabályozta.⁷⁵

Rendkívüli kiadások esetén a gyülekezetnek kölcsönt kellett felvennie. A parókia vásárlásánál a 8500 dolláros vételárból a gyülekezet és a női kör csak 5500 dollárt tudott kifizetni, a maradék 3000 dollár előteremtésére pedig missziói jelzálogkölcsönt vettek fel a presbiteriánus egyháztól.⁷⁶

Ez korábban sem volt példanélküli, 1937-ben – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – a gyülekezet elhatározta, hogy egy korábbi tartozás miatt abban az évben 150 dollárt fognak törleszteni az egyházmisszióknak.⁷⁷

1948. augusztusában a Board of National Missions elnöke megaláztatását fejezte ki a gyülekezet fejlődése miatt, és felajánlotta, hogy ha

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Ezt az egyháztanács kis módosításokkal el is fogadta. Jegyzőkönyv, 68.76. 1945-től a temetési szolgálatért nem egyháztagoknak 20 dollárt kellett a lelkésznek, és 10-et az egyháznak fizetni. Jegyzőkönyv, 185.

⁷² Mai árfolyamon körülbelül 206 dollár.

⁷³ Mai árfolyamon körülbelül 344 dollár.

⁷⁴ Jegyzőkönyv, 210–211.

⁷⁵ Uo., 210.

⁷⁶ Uo., 177.

⁷⁷ Uo., 82.

december 31-ig törlesztenek 1000 dollárt, 300-at elengednek.⁷⁸ A lehetőség kihasználása érdekében a lelkész azt javasolta, hogy bocssássanak ki értékpapírokat 10 dolláros értékben, összesen 3000 dollár összegben, amelyek öt éven belül visszaválthatók.⁷⁹ Minden adósságot nem tudtak kifizetni, ezért 1949-ben az egyházban mozgalom indult az anyagi helyzet rendezésére. Végül 1950-ben kifizették a 3067 dollár adósságot, az adósságlevelet pedig dr. Eisler Károly vette meg, és ünnepélyes keretek között, a gyülekezet előtt elégette.⁸⁰

Arra is találunk példát, hogy kisebb, de sürgős beruházás esetén a nőegylettől vettek fel 100 dolláros kölcsönt.⁸¹

Bogár Károly az új szabályzat megalkotásán túl új módszert dolgozott ki az egyház finanszírozási problémáinak orvoslására. Kis „házi-templom perselyeket” készíttetett és osztott ki a híveknek „arra kérve őket, hogy napi ajándékaikkal emlékezzenek Isten soha meg nem szűnő jóságáról”. Az összegyűlt pénzt pedig a közegyházi kivetésekre és jótékony célú adományokra fordították.⁸² A különböző jótékonyági, illetve pénzgyűjtő rendezvények továbbra is fontos szerepet játszottak az egyházfinanszírozásban.

1960-ban az egyház egy fontos határkőhöz érkezett. A missziói segílyt, amelyet évekig kaptak, január 1-gyel megszüntette a presbiteriánus egyház, és ezzel az elizabethi gyülekezet önfenntartó egyház lett.⁸³

2.5. A gyülekezetben szolgáló lelkészek

Az amerikai presbiteriánus egyház vonakodott a Magyarországon képzett lelkészeket alkalmazni, ezért saját papi szemináriumában, akár gyors tanfolyamokon is, „misszionáriusait olyan szemléletre igyekezett nevelni, hogy bennük közvetlen segítőkét nyerjen az asszimiláció gyorsítására. A kötelékében működő »magyar református lelkészek« képzettségi szintje a többi csoporthoz tartozókékat általában nem érte el, ami sok bírálat és vita forrása lett.”⁸⁴ A bloomfieldi teológiai iskolát Ravasz László is bírálta, ugyanakkor

⁷⁸ Uo., 241.

⁷⁹ Uo., 256.

⁸⁰ BOGÁR: i. m., 23.

⁸¹ Jegyzőkönyv, 271.

⁸² BOGÁR: i. m., 21.

⁸³ Uo., 25.

⁸⁴ PUSKÁS: i. m., 269; KOMJÁTHY: i. m., 247–250; PINTZ Katalin: Puskás Julianna hagyatéka – Hívás és identitástudat az amerikai magyar közösségek szolgálatában. Puskás Julianna – Kovács Ábrahám: Amerikai magyar református lelkészek életútjai adattári rendszerben 1891–2000. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017. 293 oldal, (kritika), in: *Regio* 27 (2019/3), 318.

Komjáthy Aladár – elismerve gyengeségeit – kiemelte a magyar származású teológusok magyar közösségben végzett munkáját és annak jelentőségét.

Kétségtelen, hogy a lelkészeknek és az egyházak tagjainak üzleti szemlélettel is kellett tevékenykedniük. Az egyház és az állam szétválasztásából kifolyólag az egyházak nem kaptak állami támogatást, tehát az adósságok elkerülése végett a tagoknak – ahogyan a fenti példák is mutatták – jelentős mértékben anyagilag is támogatnia kellett a gyülekezeteket.⁸⁵

A lelkészek életútjából az is kirajzolódik, hogy vallási és egyházszerző tevékenységeiken kívül a magyar identitás és nyelv megőrzésére is hasonlóan nagy hangsúlyt fektettek.⁸⁶

Az alábbiakban röviden bemutatom az elizabethi gyülekezetben szolgáló lelkészeket.

Tóth Mihály 1885. szeptember 14-én az Abaúj-Tolna vármegyei Hejccén született. Egészen fiatalon, 1901-ben került az Egyesült Államokba, ahol a bloomfieldi főiskolán 1916-ban fejezte be tanulmányait. Felszentelésére 1916-ban az általa alapított elizabethi gyülekezet templomában került sor. A gyülekezet alapításakor (1913) alig 28 éves volt. Egy évvel később, 1914-ben alapította meg a bayonne-i gyülekezetet New Jersey-ben. Ebben a két gyülekezetben szolgált 1918-ig. Ezt követően Alphába, majd Detroitba került, amely 18 év kemény munkájának köszönhetően az államok legnagyobb egyháza lett.⁸⁷

Az elizabethi gyülekezetnek egy saját teológusa is volt, Daróczy Mátyást 1914 augusztusában vették fel a bloomfieldi főiskolára,⁸⁸ az ő életútja azonban nem kötődött a továbbiakban a gyülekezethez.

Bertók Béla 1917 és 1921 között négy éven át szolgált a gyülekezetben, 1946-ban halt meg a Pocahontas Magyar Református Gyülekezet lelkipásztoraként.⁸⁹ 1921-ben felmerült a lelkészlakás hiányának a problémája, amely olyan heves vitákat váltott ki, hogy a lelkész lemondott. 1922. szeptember 1-jén Dókus Sándort hívták meg a gyülekezet lelkészi állásának betöltésére, de alig három évvel később, 1925 novemberében a lelkészi állás újra megüresedett, amelyet Pompl Rudolf foglalt el egy évre. Felszentelt lelkészt nem találtak, ezért 1926-tól Szathmáry Bertalan, a bloomfieldi szeminárium hallgatója szolgált a gyülekezetben.⁹⁰

⁸⁵ PINTZ: i. m., 318.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ PUSKÁS–KOVÁCS: i. m., 259–260.

⁸⁸ BOGÁR: i. m., 13.

⁸⁹ *Bethlen Naptár* 1947, 164.

⁹⁰ BOGÁR: i. m., 17.

Szathmáry 1902. június 5-én született Szikszón, Abaúj-Torna vármegyében. Az iskoláit részben Szikszón végezte. 1914-ben, 12 éves korában költözött az Amerikai Egyesült Államokba. Középiskolai tanulmányait Beaver Fallsban, Pennsylvániában fejezte be. Diplomáját 1927-ben a bloomfieldi szeminárium elvégzését követően vehette át. Ugyanebben az évben szentelték lelkésszé Newarkban. Lelkeszi szolgálatot végzett: Elizabethben (NJ 1927–1936), Leechburgben (PA, 1936–1942), Ashtabula-Conneaut-Erie-ben (OH–PA, 1943–1945), Garyben (Ind. 1945–1947) és Perth Amboyban (NJ, 1947–1955). 1955-ben a Long Branch (NJ) holland eredetű Református Egyház lelképásztora lett, ahol 1967-ig, nyugdíjazásáig szolgált. 1968-tól haláláig, 1972. július 6-ig vezette a newarki és elizabethi egyházak egyesült magyar presbiteriánus egyházát. Lelkeszi szolgálata mellett az Amerikai Magyar Református Egyesület igazgatóságának is tagja volt 8 éven át. A hazai egyház 400 éves jubileumán a holland eredetű Amerikai Református Egyházat képviselte.⁹¹

György Árpád „A Borsod megyei Szalonna községben született, az országnak abban a részében, ahonnan a legtöbb református magyar vándorolt Amerikába”. Iskoláit Trentonban (NJ) kezdte, de hazaköltözésük miatt Szalonnán folytatta. A polgári iskolát Tokajban végezte el, majd a sárospataki kollégium tanítóképző intézetében tanult kántornak és tanítónak.⁹² Miután két testvérével visszament Amerikába, Bloomingtonban tanult. 1935-ben fejezte be teológiai tanulmányait jeles osztályzattal. A newarki (NJ) presbiteriánus egyházmegye lelképásztorrá szentelte, és az év szeptemberében az elizabethi egyházban szolgált.

1935-ben lett az elizabethi egyház lelképásztora, ami a gyülekezet egyik legszebb időszaka volt. Egyházépítő munkája meghatározó volt. Rendezte a fizetéseket, megállapította a szolgálatok díjazását, és infrastrukturális fejlesztéseket valósított meg. György Árpád szervezte meg a garwoodi gyülekezetet is. Ez a munka azonban megszakadt, amikor meghívták a bronxi gyülekezetbe 1942. Az elizabethi gyülekezet által irányába érzett tiszteletet jól példázza, hogy a volt lelképásztor 1942-ben április 19-i bronxi beiktatásán sok egykori híve részt vett.⁹³ Parragh Dezső alig két évet töltött a gyülekezet élén, a távozását követően, 1944-ben György Árpádot hívták vissza. A gyarapodás folytatódott, az ő nevéhez köthető a parókia megvásárlása is.

⁹¹ V. E.: Nt. Szathmáry Bertalan 1902–1972, in: *Calvin Synod Herald* 72(1972/8–9), 13.

⁹² BERTALAN Imre: Búcsú Ft. György Árpádtól, in: *Bethlen Naptár* 1989, 307–308.

⁹³ Jegyzőkönyv, 139.

György Árpád nem sokáig maradt a második alkalommal sem, a 1946-ban a chicagói egyházba kapott meghívást,⁹⁴ ahol 22 évig szolgált. Az Amerikai Magyar Református Egyház nyugati egyházmegyéjének titkári, majd alelnöki, illetve elnöki tisztségét is betöltötte. Egyházkerületi szinten is minden tisztséget betöltött. 1963-ban az Egyházkerület elnöke lett. A gyülekezeti és egyházszerkezési munka mellett fontos tevékenységet fejtett ki az Amerikai Magyar Református Egyesületben is. 1968-ban lemondott lelkipásztori állásáról, és először az egyesület titkári feladatait látta el, majd 1976-tól 1980-ig az elnöki feladatokat látta el. 1987-ben hunyt el.⁹⁵

Parragh Dezső középiskolai és teológiai tanulmányait is Budapesten végezte, a lelkészképesítő vizsgáját 1935-ben tette le. A fiatal tehetséges lelkésznek előbb a strasbourggi, majd a princetoni egyetem ajánlott ösztöndíjat tanulmányai továbbképzésére. Mesteri diplomáját a Columbia Egyetem teológiai fakultásán, míg a doktori fokozatot a University of Chicago teológia tanszékén szerezte. Tanulmányai befejeztével szándéka volt hazatérni Magyarországra, tervét a második világháború kitörése hiúsította meg. 1942 és 1944 között szolgált az elizabethi egyházban, ezt követően pedig Bethlehemben (PA). 1947-ben, Chicagóban átvette a megüresedett West Side-i Magyar Református Egyház lelkészi hivatalát, amelynek szolgálatát 50 éven át, 1997-ig vezette. 1979 és 1982 között a United Church of Christ Kálvin Egyházkerülete püspökévé választották. A munkát 1982-ben adta át utódjának. A lelkészi munka mellett részt vett a chicagói magyarság egyesületi életében is.⁹⁶

Bogár Károly lelkipásztor Újfehértón, Szabolcs vármegyében született 1898. szeptember 22-én. Édesapja nemes Bogár Sámuel református lelkész volt. Gimnáziumi tanulmányait Nagykállón és Budapesten végezte. A gimnázium 8-ik osztályából sorozták be katonának. 1922-ben jött Amerikába. Itt folytatta tanulmányait; Lancasterben kollégiumot végzett, teológiai tanulmányaiból Bloomfieldben két évet, Princetonban a harmadévet végezte. A teológia elvégzése után South Norwalkban volt segédlelkész, majd Pocahontasban utána McKeesportban lelkész, majd az elizabethi Magyar Presbiteriánus Egyház választotta meg lelkipásztorának, ahol 1946 és 1969 között szolgált.⁹⁷ Bogár befejezte az egyház átszervezését, egy új alapszabályt

⁹⁴ BOGÁR: i. m., 19.

⁹⁵ BERTALAN Imre: Búcsú Ft. György Árpádtól, in: *Bethlen Naplár* 1989, 307–308.

⁹⁶ *Calvin Synod Herald* 107(2006/5–6), 19.

⁹⁷ VITÉZ Ferenc: Bogár Károly (1898–1973), in: *Calvin Synod Herald* 73(1973/10), 12.

készített, amelyet a közgyűlés egyhangúlag elfogadott.⁹⁸ Amikor 1972-ben megüresedett a Staten Island-i Független Magyar Református Egyház lelkeszi állása, őt választották meg. 1973. július 20-án hunyt el, a woodbridge-i Clover Leaf Cemetery temetőbe temették.⁹⁹

Takácsy Dezső Windberben (PA) látott napvilágot a református parókián. Apja honvágya miatt Magyarországra költözött, és magával vitte családját is, Dunántúlon, Zádoron lett lelkész. Takácsy Dezső itt végezte elemi iskoláit, innen került Csurgóra gimnáziumba, hol érettségét téve, 1929 szeptemberében ment a Pápai Református Teológiai Akadémiára. Kápláni és papi oklevele megszerzése után segédlelkész volt Varasdon, Somogyhatvanban, majd lelkész Barcson. Amerikai visszajövetelét követően Nagy Lajos püspök, superintendens karolta fel. Passaicban kapott lelkeszi állást. Szathmáry Bertalan unioni beszolgáló lelkész halála után, az egykori elizabethi gyülekezetből alakult Unioni Magyar Bethlen Church hívta meg lelkésznek. Négy éven át szolgálta gyülekezetet, 1976. június 15-én Magyarországra repült látogatóba, de még a visszaút előtt meghalt.¹⁰⁰

3. Az 1960-as, 1970-es évek

– az önálló gyülekezet utolsó korszaka

1949-ben a Methodist Episcopal Zion Church of Newark (NJ) küldöttséget küldött az elizabethi gyülekezethez, mivel szerették volna kibérelni a templomot vasárnap délutáni istentiszteletekre. A bérleti szándék mellett jelezték, hogy szívesen meg is vásárolnák az ingatlant.¹⁰¹ Az elizabethi egyház úgy döntött, hogy készpénzfizetés ellenében lehet beszélni az esetleges eladásról, de csak akkor, ha már találtak egy a gyülekezetnek megfelelő templomot. Az elizabethi hívek el is kezdtek új templomot keresni, de a költözés végül több mint egy évtizedre lekerült a napirendről.¹⁰²

Az 1950-es évek végétől, de különösen az 1960-as évektől indult meg a bevándorlás harmadik nagy hulláma New Jersey-be, de ezúttal nem európai országokból jöttek el legtöbben, hanem főként latin-amerikai

⁹⁸ BOGÁR: i. m., 21.

⁹⁹ VITÉZ: i. m., 12.

¹⁰⁰ *Bethlen Naptár* 1978, 76.

¹⁰¹ Jegyzőkönyv, 281.

¹⁰² Uo., 283.

országokból. Példának okáért a Puerto Rico-i származású lakosság száma 1950 és 1980 között 10 000-ról 240 000 főre, a déli államokból az északi-akba felköltöző afroamerikaiak mintegy 800 000 fővel növelték New Jersey lakosságát az 1990-es évek elejéig.¹⁰³ Ezzel egy időben a magyar lakosság mértéke egyrészt a költözés másrészt az asszimiláció miatt folyamatosan csökkent. 1960-tól Elizabeth városának vezetése egy átfogó városrendészeti terv keretében az elizabethi egyház környékét egy új városi házakból álló lakótelep építésére jelölte ki. „A jelen pillanatban még nem tudjuk, hogy ez a terv mikor fog megvalósulni, de gondolnunk kell arra, hogyha a tervezet jóváhagyatik, egyházunk templomát a városnak egy ránk nézve alkalmasabb helyére telepítsük át.”¹⁰⁴ Végül 1968-ban adták el a templomot és a parókiát. Az ekkor már nyugállományba vonult, a gyülekezetnek egyik legszebb időszakában ott szolgáló régi lelkésze, Szathmáry Bertalan az elbizonytalanodott és vezető nélkül maradt gyülekezet maradékát és newarki híveit és barátait összegyűjtve Union (NJ) városában gyülekezetet szervezett, és ennek a közösségnek a megmaradásáért dolgozott egészen haláláig.¹⁰⁵ A gyülekezetet a Second Presbyterian Church templomát bérelhette ki istentiszteleteire.¹⁰⁶

1975-ben a gyülekezetnek mintegy 95 tagja volt, a lelkészi szolgálatot pedig Szathmáryt követve Takácsy E. Dezső lelkész látta el 1976-ban bekövetkezett haláláig.¹⁰⁷

György Árpád az *1974 a krízisek és válságok éve* című cikkében említette meg a Bethlen Magyar Presbiteriánus Egyházat, amikor jelentősebb összeggel támogatták a Bethlen Otthon új öreggondozó épületének felépítését.¹⁰⁸ Az éves beszámolóban az alábbiakat rögzítették: „Az unioni Bethlen Magyar Presbiteriánus Egyház tagjai számában kicsiny, de lélekben a nagy gyülekezetek közé sorolható. Minden vasárnap tartunk istentiszteletet. A szétszórtság és nagy távolságok ellenére a hívek igyekeznek a templomban megjelenni, s mint egy nagy család tagjai, a mennyei Atya színe előtt szeretetben, békességben találkozni. Úrvacsorázás és nagy ünnepek alkalmával megtelt templomban zendül fel az ének.”¹⁰⁹

¹⁰³ V. SHAW, Douglas: *Immigration and Ethnicity in New Jersey History*, Trenton, New Jersey Historical Commission, Department of State, 1994, 58–59.

¹⁰⁴ BOGÁR: i. m., 27.

¹⁰⁵ Nagy Lajos. Szathmáry Bertalan 1902–1972, in: *Bethlen Naptár* 1973, 107.

¹⁰⁶ V. F.: Nt. Szathmáry Bertalan, 13.

¹⁰⁷ *Bethlen Naptár* 1976, 276.

¹⁰⁸ GYÖRGY ÁRPÁD: 1974 a krízisek és válságok éve, in: *Bethlen Naptár* 1975, 50.

¹⁰⁹ Union, N. J., in: *Bethlen Naptár* 1975, 272–273.

Az 1978-as beszámolóban így kezdik: „A Bethlen Magyar Presbyterian Church az Elizabethi és Newarki presbiteriánus egyházakból alakult, igyekszik továbbvinni a magyar kálvinista tradíciókat”.¹¹⁰

A gyülekezet erejét és elhivatottságát mutatja az is, hogy az 1980-as években hat teológus tanulmányait támogatta.¹¹¹

Utolsó említésükre a 2000-ben megjelent Bethlen Almanacban találtam, amikor Kendi Béla főgondnok átadta címét utódjának. Az Almanac arról is megemlékszik, hogy Kendi Béla 40 évig munkálkodott a gyülekezetben, és időnként – beszolgáló lelkész híján – maga tartott igemagyarázatot.¹¹²

4. Összegzés

Az elizabethi magyar református egyház mintegy hatvan éven keresztül működött. Az Amerikai Egyesült Államokba a 19. század végén és a 20. század elején kivándorló magyar lakosság hozta létre a presbiteriánus egyház kezei között működő gyülekezetet, amely az 1970-es években egyrészt a második és a harmadik generáció asszimilációja, másrészt pedig a város társadalmi összetétele miatti településrendezés miatt az önálló működés felhagyására kényszerült. A vezető nélkül maradt gyülekezet a newarki hívekkel együtt Unionban alapított új közösséget.

¹¹⁰ Union, N. J., in: *Bethlen Naptár* 1978, 196.

¹¹¹ Union, N. J., in: *Bethlen Naptár* 1988, 212.

¹¹² BAIZ Ambrus: Linden, New Jersey, in: *Bethlen Almanac* 2000, 96. Az amerikai magyarok a közelmúltban végzett misszió történetéhez lásd: LÁNYI, Gábor: Nyugati-parti amerikai-magyar református gyülekezetek élete és új távlatai, in: *Pro Minoritate* 16(2017/1), 171–179.